

CUVÂNT ÎNAINTE

*Așa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor,
așa încât să vadă faptele voastre cele bune și să
slăvească pe Tatăl vostru Cel din ceruri;*

(Matei, 5,16)

De multe ori căutăm un gând care să ne umple de sens, ziua, lucrarea sau viața noastră, un gând pe care îl dorim să ne stăpânească și să ne îplinească în rostul nostru existențial. O astfel de căutare poate să marcheze întreaga noastră viață, să fim mereu pe cale și niciodată la țarm. Uneori gândul cel bun și împlinitor al ființei noastre îl primim ca pe un dar al harului. Părintele Arsenie Boca spunea că o clipă petrecută în mângâierea și cunoștința Duhului Sfânt este mai prețioasă decât toate diamantele din lume. Există stări existențiale în care gândul cel bun ne vizitează fără ca noi să conștientizăm prezența lui, dar lucrarea noastră mărturisește despre el.

Alteori, conștientizăm că suntem numai în marginea gândului. Aceasta se întâmplă atunci când gândul nostru poartă în el infinitul existențial depășind firea noastră mărginită. Este, de exemplu cunoștința sau iubirea de Dumnezeu niciodată desăvârșite și finite în această viață. Este un gând care se deschide tot mai mult pe măsură ce credem, trăim și făptuim având nu numai în mintea noastră dar și în inimă cunoștința și iubirea de Dumnezeu. Este un gând care nu se închide niciodată. La fel se întâmplă și atunci când gândul poartă în sine pecetea adevărului, a binelui a frumosului chiar și la dimensiunile existențiale ale acestei lumi și ale firii noastre.

Rămânem în marginea gândului atunci când îl descoperim la alt ceva și încercăm să îl exprim și dacă se poate să îl ducem mai departe și mai ales să ne bucurăm de o astfel de descoperire. Suntem în marginea gândului și prin rostirea sau făptuirea noastră. Cuvintele și chiar lucrarea noastră pot să nu fie conforme gândului bun pe care îl avem sau chiar contrare lui. De cele mai multe ori cuvintele noastre nu pot cuprinde profunzimea și înălțimea gândului bun.

Există totuși bucuria păstrării în mintea și în inima noastră a gândului bun și bucuria revenirii noastre la el mai ales prin lucrarea noastră

Iată o modestă explicație a conținutului acestei cărți dar și a situației mele existențiale de a fi totdeauna în marginea gândului, teologic, filosofic sau juridic dar niciodată în deplinătatea lui. Existența în precaritățile gândului nu este un fapt peiorativ, dimpotrivă este bucuria spiritului de a fi în mișcare, în căutare de a se desăvârși într-o nedesăvârșire și totuși încă mai aștept gândul cel bun, unificator și împlinitor al existenței mele să mă viziteze.

Cartea are un aparent caracter eclectic, dar există un element de unitate și anume gândul pe care l-am înfăptuit la măsurile mele în filosofie, teologie și drept.

Mai sunt cuprinse în acest volum câteva din scrisorile mele adresate bunului meu prieten Ioan Cismileanu, fondatorul și directorul Editurii Agaton din Făgăraș. Consider că aceste scrisori mărturisesc despre mine și gândurile cele bune care m-au vizitat sub inspirația oferită de prietenul meu.

Acest volum reprezintă și o mărturisire de credință pentru ceea ce am încercat să fiu în fenomenalitatea existenței mele profesionale, în primul rând aceea de judecător și de profesor. Nu știu dacă am reușit să realizez statutul existențial dorit de a fi în această lume și totodată în universul valoric care transcende lumea determinismului material și repetitiv.

Idealul meu existențial pe care am dorit să-l realizeze ar putea fi cuprins în cuvintele filosofului Constantin Noica: „Există prin urmare două singurătăți: Una prin sărăcie, prin îngrijorare, prin spaimă; alta prin putere, prin voință metodică, prin activitate. Omul care poartă cu sine toată lumea este și el singur; dar, în singurătatea sa, el poartă cu sine toată lumea (...) Nu uita că Dumnezeu te-a trimis pe lume să-l înlocuiești: să dai sensuri, să creezi, să duci începutul său înainte. Vezi să nu-ți pierzi timpul”. (Constantin Noica - De Caelo)

Studiile și eseurile din volumul de față se adresează nu numai specialiștilor, dar în mod deosebit oricărui cititor dornic să afle, în afară de o informație sau o analiză conceptuală asupra unor teme filosofice, ortodoxe sau juridice, și o legătură uneori deosebit de fină între raționalitatea conceptuală a temei, iar pe de altă parte dimensiunea ei spirituală existențială.

Volumul este și o continuare dar și o aprofundare a unor teme cuprinse în monografiile: Probleme și valori ale dreptului și culturii, Principii și valori constituționale, Să fii în lume și totdeauna mai presus de lume, Cultură juridică.

Dr. Marius ANDREESCU

Partea I-a

TEOLOGIE, FILOSOFIE ȘI DREPT

I. CONCEPȚIA DESPRE EXISTENȚĂ ÎN GÂNDIREA TEOLOGICĂ ORTODOXĂ

1. Categoriile existențiale ale teologiei ortodoxe

Între gândirea rațională, științifică sau filosofică, iar pe de altă parte, adevărurile de credință ale ortodoxiei și teologia ortodoxă privind existența, remarcăm deosebiri fundamentale care, în esență, vizează trecerea de la relativismul și limitele oricărei elaborări conceptuale în limitele rațiunii umane, la valoarea absolută și la certitudinea pe care o conferă adevărurile de credință și dogmele ortodoxe în ceea ce privește răspunsurile pe care omul încearcă să le găsească la întrebările sale: ce este lumea și existența; care este sensul existenței; de ce existăm și în primul rând referitor la existența lui Dumnezeu.

În elaborările conceptuale, științifice sau filosofice, ale rațiunii, se întâlnesc mai multe categorii, care fac parte din ceea ce s-a numit concepția ontologică, după caz, științifică sau filosofică. Diversitatea categoriilor utilizate, precum: lume, realitate, irealitate, suprarealitate, existență, nonexistență, etc., reprezintă tot o expresie a relativismului oricărei elaborări teoretice a gândirii umane, deoarece omul, prin el însuși, nu își poate depăși propria sa condiție a firii, ca ființă mărginită într-o lume mărginită, supusă legilor determinismului material și temporal.

Spre deosebire de filozofie, teologia ortodoxă, bazată pe adevărurile de credință și dogmele ortodoxe, simplifică această structură conceptuală. Problematika existenței este înțeleasă în trei dimensiuni: existența lui Dumnezeu, existența lumii și existența omului. Remarcăm de asemenea că diferitele structuri dualiste, recesive sau

contradictorii specifice gândirii filosofice, dintre care poate cea mai semnificativă este distincția dintre subiect și obiect și care duce inevitabil la alte dihotomi cum ar fi: omul și lumea, omul și natura, spiritul și natura, materia și sufletul sau existența immanentă și respectiv transcendentă, în gândirea teologică ortodoxă, sunt subsumate unui concept unic de existență care cuprinde ființa și firea.

Categoriile existențiale teologice cele mai semnificative sunt: *existența*; *ființa* (ființa lui Dumnezeu incognoscibilă, și ființa omului); *firea* (firea dumnezeiască și firea omenească); *lumea* cu două accepțiuni: lumea în sens de creație a lui Dumnezeu, universul în întregul său și lumea, în înțeles de existență căzută a omului prin păcatul original și, în general, păcatele săvârșite; *viața*, reprezentând viața în această lume și voința în eternitate; *existența spirituală transcendentă acestei lumi*, dar care se revelează în această lume prin energiile necreate, divine, și care este, în esență, viața spirituală; *devenirea*, al cărui sens este spiritualizarea întregii existențe, iar devenirea umană, condiție și factor de determinare a devenirii universale, este drumul spre desăvârșire de la chip la asemănare cu Dumnezeu continuând în eshatologie ca nesfârșită adâncire în comuniunea de iubire a lui Dumnezeu.

În această modestă abordare nu încercăm o detaliere a bogăției spirituale pe care o cuprinde teologia ortodoxă privind existența, ci dorim să subliniem elementele fundamentale ale acestei concepții și inevitabil deosebiri față de relativismul concepțiilor raționale, fie ele științifice sau filosofice despre lume. De altfel, aceste concepții, atunci când se pune problema descoperirii unui sens al existenței, de cele mai multe ori sfârșesc în agnosticism, deism ori panteism sau, chiar mai rău, în forme ale gândirii ateiste, deoarece rațiunea, prin propriile sale puteri, nu poate să ajungă la adevăruri care să exprime certitudini absolute, privind existența și sensurile ei

2. Aspecte ale concepției ortodoxe despre existență

Concepția ortodoxă despre existență are la bază revelația naturală și revelația supranaturală, adică manifestarea energiilor necreate, divine, în lume, și revelația supranaturală a întrupării Fiului lui Dumnezeu.

Incontestabil, cunoașterea teologică ortodoxă este una dogmatică, care are la bază dogmele revelației naturale, dar în mod deosebit a revelației supranaturale. Dogmele creștine nu închid și nu limitează gândirea, ci, dimpotrivă, îi conferă deschiderea spre certitudinea nu numai a unor categorii raționale, dar și a trăirilor

privind existența și manifestările ei. În acest sens, Părintele profesor doctor Dumitru Stăniloae afirma că: „Dogmele creștine sunt singurele asigurări că lumea și persoana umană nu sunt supuse unor legi fără rost, care le duc pe toate la moartea definitivă, ci le arată pe toate în stare să sporească în sens și lumină, prin iubirea unui Dumnezeu liber de astfel de legi fatale și inexplicabile (...). Dogmele se referă la planul spiritual al existenței, care nu este supus unor legi ce se repetă în mod uniform, ca procesele din planul material. Planul spiritual al vieții se susține prin acte de alegere liberă, prin relații alese liber, și dezvoltate de persoane prin acte, atitudini, într-o anumită măsură libere față de planul material”¹.

Prin urmare, concepția ortodoxă despre existență, față de concepțiile raționalist filosofice sau științifice implică dimensiuni noi, cea mai importantă fiind comuniunea de iubire între Dumnezeu, ca existență și Persoană Supremă, și om, ca persoană creată după chipul lui Dumnezeu. Această comuniune transferă problematica existenței din relativismul și finalitatea determinismului temporar și causal al lumii materiale, bazat pe legi repetitive într-o dimensiune spirituală, ontologică, a cărui sens nu mai aparțin determinismului causal, material, transgresează această lume, fiind expresia eternității vieții, ca relație personală între Dumnezeu, și om. Părintele Arsenie Boca sublinia foarte bine acest aspect prin cuvintele: „Nu sunt născuți din timp, ci din veșnicie”.

Dogmele creștine cuprind, ca element determinant al existenței, iubirea ca fiind sensul suprem al creației, dar și al existenței. Același distins autor menționat mai sus spunea: „Numai iubirea dă sens și valoare, deci lumină tuturor. Și trebuie să fie un astfel de izvor suprem al iubirii sau luminii”². Alături de iubire, libertatea este un alt element fundamental al existenței la care se referă dogmatica ortodoxă. Iubirea nu este numai un simplu sentiment descris la nivelul stărilor psihofizice; iubirea este ontologică și factor creator existențial.

Dincolo de orice comentarii redăm mai jos cuvintele Părintelui profesor Dumitru Stăniloae, care sintetizează - spunem noi -, în concepte memorabile, esența problematicii existenței din perspectiva dogmaticii ortodoxe: „Libertatea trăită în anumite margini de persoanele umane în relațiile și în actele lor trebuie să-și aibă însă originea într-o existență supremă a cărei libertate nu poate fi restrânsă de nimic. Această existență este cugetată de învățătura creștină, ca o

¹ Dumitru Stăniloae, *Iisus Hristos. Lumina lumii și îndumnezeirea omului*, Opere complete, vol. 6, Editura Basilica, București, 2014, p. 142.

² *Op.cit.*, p. 142.

unitate în trei Persoane, de o singură ființă, care are în ea viața nemărginită de veci și fără sfârșit, Persoanele ale căror nume le arată ca aflându-se între Ele într-o relație de iubire desăvârșită și eternă. Căci una dintre Ele este Unicul Tată, iar alta Unicul Fiu, și cine e mai iubitor și mai iubit decât un Tată Suprem și unic în relație cu un Fiu Suprem și unic și viceversa?, iar o altă Persoană este Sfântul Duh, care de la Tatăl porcede și Se odihnește peste unicul Fiu. Tatăl și Fiul au astfel pe cel care arată bucuria fiecăruia de celuilalt, avându-și plenitudinea și în participarea la ea a unui al treilea. Numai acest mod de a fi e un mod cu adevărat de suprem bine și deplin liber (...). O existență care n-ar fi o existență a iubirii totale libere, ar fi o existență supusă mai mult sau mai puțin legii, a cărei existență superioară nu poate fi explicată și care, prin lipsa ei de bunătate și libertate conștientă, nu poate fi o existență supremă. Deci, în acest caz, n-ar exista nicio realitate supremă, fapt care nu poate fi cugetat. Iar niște Persoane, care n-ar fi eterne, ci provenind de la o lege și supuse unui sfârșit sau trebuinței de a fi urmate de altele, n-ar fi complet libere nici nemărginite în iubire. Dar, deasupra tuturor trebuie să fie o libertate, nu o lege de origine inexplicabilă”³.

Prin urmare, dogmele ortodoxiei se referă nu numai la aspectul material al existenței, ci, în primul rând, la planul spiritual al acesteia, care nu este guvernat de legi uniforme și repetitive ca procesele din planul material. Dimensiunea spirituală a existenței nu este abstractă ca în filozofie, este personală, concretă este de fapt *viața* și se fundamentează pe libertate și pe iubire, dezvoltate de persoane prin acte și atitudini, care astfel, într-o anumită măsură, se distanțează și devin libere în raport cu determinismul material și cauzal.

Este ceea ce sublinia și Nikolai Berdiaev: Spiritul este viața, experiența, destinul, o metafizică rațională a duhului fiind imposibilă, viața nu se descoperă decât în experiență. Spiritul este viață și nu obiect. În consecință, nu poate fi cunoscut decât într-o experiență concretă, într-o experiență de viață duhovnicească, în împlinirea destinului (...). Viața nu se deschide decât vieții. Cunoașterea vieții e însăși viața⁴.

Același autor subliniază alte două aspecte importante ale existenței spirituale: „Dumnezeu este duh și duhul este activitate. Spiritul este libertate”⁵.

³ *Op.cit.*, p. 143.

⁴ Nikolai Berdiaev, *Spirit și libertate. Încercare de filozofie creștină*, Editura Paideia, București, 2009, p. 31.

⁵ *Op.cit.*, p. 25.

Într-o astfel de înțelegere se depășește dualismul care a caracterizat multe concepții filosofice, acela dintre existență și mișcare sau existență și devenire. Spiritul, fiind expresia absolută a existenței este viață, mișcare și devenire. Sfântul Maxim Mărturisitorul vorbea de „mișcarea stabilă” a vieții în eternitate

Al doilea aspect pe care Nikolai Berdiaev îl sublinia se referă și la o anumită gradatie a existenței, aspect asupra căruia vom mai reveni. Autorul afirma că viața spirituală este viața cea mai reală⁶.

În acest context este bine să ne referim și bazele concepției ortodoxe despre existență, care nu sunt creații ale rațiunii umane, ci revelate prin cuvintele Mântuitorului cuprinse în Evanghelie: „Eu sunt Cel ce sunt” (Ieșirea, Capitolul 3, 14). Dumnezeu este singurul care există prin El însuși, absolut și liber. De aici distincția dintre necreat și creat în existență. Ființa lui Dumnezeu nu poate fi cunoscută, dar energiile necreate se relevă în creație, așa cum a demonstrat Sfântul Grigorie Palama. Creația nu are existența prin ea însăși, ci numai o existență participativă a cărui izvor și finalitate este Persoana supremă

„Eu sunt învierea și viața” (Ioan, 11, 25). În consecință, existența nu poate fi redusă la această lume și la materie, ea este în primul rând viață și mai este și viața care continuă dincolo de marginile acestei lumi, în eternitate. Desigur, viața, ca existență, și învierea nu sunt posibile decât prin Fiul lui Dumnezeu.

„Eu sunt calea, adevărul și viața” (Ioan, 14, 6). Sunt cuvintele Mântuitorului, care exprimă devenirea existenței. Nu este ca în filosofie, o devenire a spiritului, o devenire într-o ființă sau o devenire în granițele acestei lumi. Este mai mult decât atât, este ceea ce am putea denumi *devenirea în Hristos, prin Hristos și spre Hristos*. Prin aceasta, existența, în dimensiunea sa spirituală, este o continuă adâncire în eternitatea desăvârșirii într-o comuniune de iubire cu Dumnezeu. Spunea Sfântul Isaac Sirul că „Adâncul smereniei este desăvârșirea”.

Întruparea existențială absolută a smereniei este însăși Fiul lui Dumnezeu, prin actul de cheneză al întrupării sale și al acceptării de bună-voie a morții pe cruce pentru mântuirea omului. „Omul a vrut să devină Dumnezeu și nu a putut. Atunci Dumnezeu s-a făcut om ca să îl facă pe acesta Dumnezeu prin har.”

„Eu sunt ușa. De va intra cineva prin mine, se va mântui. Va intra și va ieși și pășune va afla” (Ioan, 10, 9). Mântuirea, eliberarea de determinismul material și temporar, de finalitatea acestei lumi și, în mod deosebit, de păcat nu este posibilă decât prin Domnul Hristos, care este în măsură să transfigureze

⁶ *Op.cit.*, p. 32